

זה היה עוון סדום: לפרשת ויגש

שני עניינים עיקריים בפרשתנו: המפגש המחודש של יוסף עם משפחתו, במהלכו הוא מתגלה לפניהם, והרפורמות הכלכליות שעורך יוסף במצרים, במהלכן הוא דואג לכלכל את המצרים בשנות הרעב ויוצר (או מנציח) בארצו המאמצת משטר היררכי, שעיקרו ניתוק העם מאדמתו והפיכת האיכרים לשעבר לעבדים בהווה ולעתיד.

עיקרה של הרפורמה הכלכלית של יוסף הוא במרכז הכוח הכלכלי בידי כמשנה למלך מצרים. לאחר שדאג לאגור את התבואה שצמחה בשבע שנות השבע, הוא מלקט אל בית פרעה את כל הרווחים ממכירת המזון, וכשבידי האנשים לא נשאר כסף לשלם בעבור מזונם, והרעב גובר, הוא מוכר להם את התוצרת החקלאית – שהם עצמם גידלו – תמורת רכושם (בראשית מז, 15-17). כאשר גם הרכוש מתדלדל, והרעב עדיין מכה, מאפשר יוסף להמוני העם לקנות את מזונם בתמורה לאדמתם. כשהאדמות מועברות לרשותו, מניע יוסף את המון העם המצרי מאדמותיו אל הערים (בראשית מז, 18-21), ובכך מנתק את הקשר המסורתי העמוק בין אדם ואדמתו, ומחליש את חוסנם של אנשים, שזהותם וכוחם נובעים, לא מעט, מן הקשר שלהם אל נחלת אבותיהם. כדאי לזכור – יוסף גורם למצרים למכור את אדמת אבותיהם מימים ימימה, מעשה המנוגד לחלוטין לתפיסת העולם המוסרית, התוקפת את אחאב על דרישתו מנבות למכור לו את כרמו, ואפילו בכסף מלא (מלכים א כא).

לכאורה, אפשר היה להניח כי פעולות אלה של יוסף הן הכרח כלכלי בשנות רעב, וכי כל מעייניו הם לטובת המון העם המצרי ולמען הצלתו בשנים קשות של מחסור. אבל, גם מניעים של נדיבות ודאגה אינם מחוסרי אג'נדה פוליטית, וראוי לשים לב כיצד מדגישה התורה את סדר היום הפוליטי של יוסף, ואינה מסתירה את שיקולי הכוח וההיררכיה שמאחורי מעשיו: "רק אדמת הפהלים לא קנה כי חק לפהלים מאת פרעה ואכלו את חקם אשר נתן להם פרעה על כן לא מקרו את אדמתם" (בראשית מז, 22). יש מי שהחלוקה מחדש של המשאבים אינה חלה עליהם, יש מי שמזונם מובטח גם בשנות רעב, ונחלותיהם נשארות בידיהם, גם כשכל העם נודדים מביתם בפקודת המלך.

שיאה של הרפורמה הכלכלית של יוסף הוא במכירת המצרים את עצמם לעבדות עולם לפרעה בתמורה למזון בשנות הרעב. הם מוכרים את עצמם ואת בני ביתם לעבדים למלך, ובטוחים כי יש בזה הצלה גדולה. "הֲחַיְתֵנוּ!" (שם, 25) הם אומרים ליוסף, והתורה מחייכת אלינו מתוך דבריהם בחיוך ציני, של מי שיודע את המשך הסיפור.

סופו של סיפור המפגש בין יוסף ומשפחתו, בחלק הראשון של הפרשה, הוא בהבאתם של יעקב ובני ביתו אל ארץ גושן. משפחתו של יוסף אינה משפחה חקלאית, הם עוסקים ברעיית צאן, ועניין זה מודגש כמה וכמה פעמים בפרשה. בארץ חקלאית כמצרים רועי הצאן נחשבים פרזיטים, הנהנים ומתפרנסים מעבודתם הקשה של החקלאים ובעלי האדמות. כאשר גובר הרעב במצרים, ועובדי האדמה ובעליה נאלצים למכור את רכושם ואת נחלתם למלך בתמורה למזון שהפיקו בעצמם מאדמתם שלהם, נהנים בני משפחת יוסף – שלא טרחו ולא עמלו ולא גידלו תבואה – מלחם כפי צרכיהם: "ויקלל יוסף את אביו ואת אחיו ואת כל בית אביו לחם לפי הטף" (שם, 12). עובדה זו יכולה להרשים, ואף לעורר התרגשות – הנה לפנינו תיקון המעוות הקדום: דאגת האח הדחוי, הסולח למשפחתו ומחזיר להם שלא כגמולם. אולם הפסוק הבא מיד מחזיר אותנו למציאות המצרית, ומעורר אותנו לפקוח עיניים לעיוות המוסרי שנעשה כאן בריש גלי: "ולחם אין בכל הארץ כי כבד הרעב מאד ותלה ארץ מצרים וארץ כנען מפני הרעב" (שם, 13). אין לחם בכל ארץ מצרים! כלומר, אין לחם רק למי שעידו את אדמתם, והוציאו ממנה לחם בזיעת אפיהם. יש מספיק לחם למי שמקורב אל בית המלך – לכוהנים ולבני משפחת יעקב, הזרים זה מקרוב באו, רועי הצאן שאינם תורמים לגידול התבואה, אלא פוגמים בה בשלחם את צאנם לרעות.

משפחתו של יעקב, שבעת הלחם, אינה ערה לתהליך החברתי והכלכלי המתרחש סביבה. הם אינם ערים לכאבם של המאבדים את אדמתם למלך, הם חירשים לקריאת ה"החייטנו" שתתחלף (כך יש לשער) בזעקת שבר בעוד שנים מספר. אין זה מפתיע כל עיקר. הרי כבר פגשנו אותם אוכלים לחם להנאתם בשעה שהעולם סביבם מתהפך: "וַיְהִי כַאֲשֶׁר בָּא יוֹסֵף אֶל אָחָיו וַיִּפְשְׁטוּ אֶת יוֹסֵף אֶת כְּתָנָתוֹ אֶת כְּתָנֵת הַפְּסִים אֲשֶׁר עָלָיו. וַיִּקְהָהוּ וַיִּשְׁלְכוּ אֹתוֹ הַבֶּרֶה וְהַבּוֹר רַק אֵין בּוֹ מַיִם. וַיֵּשְׁבוּ לֶאֱכֹל לֶחֶם" (בראשית לז, 23-25). זו דרכם – כאשר הם אוכלים, הם נאטמים לרעבים העומדים לצדם. למרות שיוסף השלים עם אחיו וסלח להם, ולמרות שהם מתחרטים וכואבים על התנהגותם כלפיו, תיקון של ממש בדרכם הרעה לא נעשה – עדיין השובע מעוור את עיניהם, והלחם אוטם את אוזניהם. האטימות הזו היא חטאה הגדול של חברה אנושית, ויש הטוענים כי היא היא מידת סדום הידועה לשמצה (משנה אבות ה'): "הַנְּהָה זֶה הָיָה עוֹן סְדֹם אַחֲוֹתָהָ גְאוֹן שְׁבַעַת לֶחֶם וְשִׁלּוֹת הַשֶּׁקֶט הָיָה לָהּ וְלִבְנוֹתֶיהָ וַיֵּד עָנִי וְאֶבְיוֹן לֹא הִחְזִיקָה" (יחזקאל טז, 49).

גם אם איננו מודעים לבעייתיות הנשקפת ממהלכי יוסף, ואיננו ערים לעיוות החברתי והמוסרי שבהתנהלות משפחת יעקב במצרים, התורה איננה שוכחת ואיננה סולחת. פרשת ויגש מזכירה שוב ושוב את העתיד לבוא, את תחילת ספר שמות, באמצעות רמזים מטרימים: החזרה על רשימת בני יעקב ומשפחותיהם, בדיוק כמו בפרק הפתיחה של ספר שמות; הדגשת מכירת העם לעבדים ותיאור המצאת שיטת העבדות במצרים; סיום הפרשה בפסוק "וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן וַיֵּאָחֲזוּ בָהּ וַיִּפְרוּ וַיִּרְבּוּ מְאֹד" (בראשית מז, 27), ועוד. באמצעות אלה מזהירה אותנו התורה, שמה שנראה היום כשובע וכשלווה, עלול להתהפך בכל רגע; שאטימות ועיוורון לרעב הפושה מסביב סופם רע; שכאשר השיטה רעה ופוגענית גם קרבה למלכות אינה מהווה חסינות עולמית בפניה, שכן יבוא היום "וַיִּקֶם מֶלֶךְ חָדָשׁ עַל מִצְרַיִם אֲשֶׁר לֹא יָדַע אֶת יוֹסֵף" (שמות א, 8).

בפרשת ויחי, שתסיים את ספר בראשית, ילמד אותנו יוסף על הפער בין מחשבתם של האחים לבין התוכנית האלוהית – "וְאַתֶּם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה אֲלֵהִים חֲשַׁבָה לְטָבָה" (בראשית נ, 20), אבל גם הבנתו של יוסף מוגבלת: מה שנראה כהצלה מרעב וכאיחוד משפחתי מרגש בפרשת ויגש, יתברר בפרשת שמות כמלכודת דבש לחיים איומים של עבדות.

אפילו היציאה ממצרים לא תוכל לתקן כל זאת, והגאולה האמיתית לבני יעקב – ולבני האדם כולם – תגיע רק כשנצליח להוציא את מצרים מקרבנו.